

УДК 347.921:347.63

Стопченко К. О. – аспірант кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Особливості визначення складу осіб, які беруть участь у цивільних справах про оспорювання батьківства і материнства

Досліджено особливості визначення складу осіб, які беруть участь у цивільних справах про оспорювання батьківства та материнства. Проаналізовано наукову доктрину та цивільне процесуальне законодавство України. Визначено сторони основних учасників цивільних справ щодо оспорювання батьківства та материнства, а також інших осіб, які беруть участь у них.

Ключові слова: сторони, оспорювання материнства, оспорювання батьківства, позивач, відповідач, треті особи, представники, органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Одним із найважливіших інститутів цивільного судочинства є інститут осіб, які беруть участь у справі. В юридичній літературі зазначено, що згаданий термін вживають для позначення групи учасників процесу, юридично зацікавлених у справі і, як наслідок, наділених комплексом процесуальних прав, що надають їм можливість впливати на цивільний процес. Таким чином, застосування відповідного терміна звільняє від необхідності під час формулювання прав та обов'язків учасників цивільного процесу на різних його стадіях щоразу перелічувати їх суб'єктів [1, с. 136].

Необхідно звернути увагу, що справи щодо оспорювання батьківства та материнства розглядають в порядку позовного провадження. З огляду на це, відповідно до ч. 1, 3 ст. 26 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України особами, які беруть участь у таких справах є: сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб, а також органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Наукові підходи до вивчення зазначеної проблеми ґрунтовно відображено в дослідженнях таких українських науковців, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, К. В. Гусаров, В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, Г. В. Чурпіта та ін. Однак зазначені вчені здебільшого аналізували цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження безвідносно до їх конкретної категорії. Отже, можна констатувати, що проблемні аспекти, пов'язані з встановленням складу осіб, які беруть участь у справах про оспорування батьківства та материнства, є малодослідженими і потребують подальшої наукового розроблення, що і становитиме мету пропонованої увазі статті.

Основними учасниками цивільних справ про оспорування батьківства та материнства є сторони. Згідно з вітчизняним законодавством, до сторін зараховують позивача та відповідача, якими можуть бути фізичні та юридичні особи, держава.

Загальноприйнятим у науковій доктрині є визначення позивача як особи, на захист порушених, невизнаних, оспоруваних прав, свобод та інтересів якої відкривають провадження у справі. Інтерес позивача в справі має матеріально-правовий характер, оскільки він, безумовно, зацікавлений у вирішенні спору на його користь, що принесе йому певне благо. Вищезазначене спонукає позивача до певних процесуальних дій для досягнення процесуальної мети, тобто для ухвалення судом рішення про задоволення позову [2, с. 108].

Здійснений аналіз правових норм, передбачених ч. 1 ст. 136, ч. 1–3 ст. 137 Сімейного кодексу (СК) України, засвідчує, що належним позивачем у справах про оспорування батьківства є:

1) особа, яка записана батьком дитини, відповідно до ст. 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України). Водночас у ч. 5 ст. 136 СК України зазначено, що не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її біологічним батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 ЦПК України;

2) спадкоємці чоловіка, який був записаний батьком дитини, але помер до її народження, проте за життя подав до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 ЦПК України);

3) спадкоємці чоловіка, який був записаний батьком дитини, але помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини (ч. 2 ст. 137 ЦПК України);

4) спадкоємці чоловіка (дружина, батьки та діти), який був записаний батьком дитини, однак з поважних причин не знав про це (ч. 3 ст. 137 ЦПК України);

5) жінка, яка народила дитину в шлюбі, за умови подання іншою особою заяви про своє батьківство (ч. 1, 2 ст. 138 СК України).

Також, відповідно до змісту ч. 2 ст. 139 СК України належним позивачем у справах про оспорювання материнства є:

1) жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України);

2) жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, окрім таких випадків:

а) перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком і жінкою) у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123 СК України);

б) народження жінкою дитини після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123 СК України).

Таким чином, у справах про оспорювання материнства та батьківства, на відміну від більшості справ, які розглядають в порядку позовного провадження, перелік належних позивачів визначено нормами матеріального закону – СК України.

Окрім позивача, ще однією стороною у цивільному процесі є відповідач. Підходи до визначення юридичної природи відповідача у процесуальній літературі є досить однотипними. Більшість процесуалістів, застосовуючи певні змістовні відтінкові варіації називають відповідачем особу, яку притягує суд для відповіді у зв'язку з ймовірним порушенням прав позивача [2, с. 108].

Відповідача у справах про встановлення батьківства та материнства визначають, відповідно до факту, хто є позивачем у справі. Так, якщо позов про оспорювання батьківства висуває жінка, яка народила дитину в шлюбі, то відповідачем за таким позовом буде чоловік позивачки, записаний батьком дитини в актовому записі про народження дитини. Якщо ж позивачем у справі про

оспорювання материнства є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, то відповідачем за таким позовом буде жінка, записана як мати дитини в актовому записі про її народження, тощо.

До осіб, які беруть участь у справах про оспорювання батьківства та материнства, належать і треті особи – суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу в порядку позовного провадження для захисту власних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін. Участь в цивільному процесі третіх осіб зумовлена тим, що ухвалене судом рішення за наслідками розгляду таких справ може вплинути на правове становище інших осіб.

Законодавець виокремлює два види третіх осіб у цивільному процесі: 1) ті, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (ст. 34 ЦПК України); 2) ті, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (ст. 35, 36 ЦПК України).

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, – це особи, які, висуваючи самостійні позовні вимоги, вступають в уже відкрите провадження у цивільній справі для захисту власних суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, оскільки вважають, що спірні блага належать їм, а не позивачеві або відповідачеві. Самостійність позовних вимог таких третіх осіб полягає в тому, що вони стверджують про приналежність саме їм блага, яке є предметом спору. Однак потрібно враховувати, що треті особи можуть заявити самостійні вимоги як щодо всього предмета спору, так і лише щодо його частини [3, с. 92].

У справах про оспорювання батьківства та материнства третіми особами, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть бути жінка або чоловік, які разом з позивачем, також вважають себе матір'ю або батьком дитини.

Бути причетними до цивільної справи і зацікавленими у результатах її розгляду можуть також треті особи, які не висувають самостійних вимог щодо предмета спору, тобто особи, які вступають у справу для захисту власних суб'єктивних інтересів, оскільки майбутнє рішення суду може вплинути на їх права та обов'язки стосовно однієї зі сторін [3, с. 94–95].

Третя особа, яка не висуває самостійних вимог щодо предмета спору, не є суб'єктом спірного матеріального правовідношення. Однак вона має правовий зв'язок з однією зі сторін цивільної справи, на який може вплинути майбутнє

рішення суду. Участь цих третіх осіб у цивільному процесі пов'язана з підставами пред'явлення вимог позивачем [3, с. 95].

Найчастіше треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, беруть участь у справах щодо оспорування батьківства та материнства на стороні відповідача. У відповідному цивільному процесуальному статусі можуть виступати: дитина, щодо якої оспорується батьківство або материнство; органи опіки та піклування; інші родичі дитини або будь-кого з її батьків тощо.

У справах про встановлення батьківства і материнства особа має право пред'явити позов самостійно та брати участь у справі особисто або в її інтересах до суду можуть звернутися інші органи й особи, яким за законом надано таке право, а саме:

1) представник, який має відповідні повноваження (ст. 38–44 ЦПК України);

2) органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (ст. 45, 46 ЦПК України).

На думку С. С. Бичкової, метою процесуального представництва є сприяння особі в реалізації нею права на захист її прав, свобод та інтересів, більш повній та ефективній реалізації наданих їй цивільних процесуальних прав і у виконанні покладених на неї цивільних процесуальних обов'язків, а також надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі [2, с. 314].

Існування інституту процесуального представництва зумовлено різними обставинами, серед яких: необхідність забезпечення засад змагальності судочинства в процесі розгляду цивільних справ, учасниками яких є особи, що не мають повної цивільної дієздатності, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена; бажання зацікавлених осіб отримати кваліфіковану юридичну допомогу під час захисту прав у суді тощо [1, с. 156].

Відповідно до ст. 39, 40 ЦПК України, представництво в справах про оспорування батьківства та материнства може бути як законним, так і договірним.

Погоджуємося з висловленою в юридичній літературі думкою про те, що представник є, так би мовити, «другорядним» учасником цивільного процесу [3, с. 107]. Наприклад, якщо позивач у справах про оспорування батьківства та материнства вперше не з'явився без поважних причин на судове засідання

або не повідомив про причини неявки і паралельно не подав заяву про розгляд справи за його відсутності, то це є підставою для обов'язкового відкладення розгляду справи. Водночас неявка ж представника на судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки не є перешкодою для розгляду справи. Лише згідно з клопотанням сторони та з урахуванням обставин справи, суд може у такому разі відкласти її розгляд. Окрім цього, суд має право викликати для особистих пояснень позивача або відповідача навіть тоді, коли в справі беруть участь їх представники (п. 3, 4 ч. 1, ч. 2 ст. 169 ЦПК України).

Відповідно до положень ч. 1, 2 ст. 45 ЦПК України, у випадках, встановлених законом, до суду із заявами про захист прав та інтересів інших осіб, державних та суспільних інтересів можуть звертатися та брати участь у цих справах: а) уповноважений Верховної Ради України з прав людини; б) прокурор; в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; г) фізичні та юридичні особи.

Головною метою інституту захисту прав, свобод та інтересів інших осіб у цивільному процесі є надання допомоги і сприяння в судовому захисті особам, які самостійно неспроможні через стан здоров'я, непрацездатність, вік тощо захистити власні права. У юридичній літературі зазначено, що законодавчо закріплена можливість представлення в суді інтересів осіб, які через певні причини не в змозі самостійно звернутися до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів і взяти участь у розгляді справи, визначеними законом органами та особами є додатковою гарантією здійснення їх права на судовий захист [4, с. 91–92].

Цивільне процесуальне законодавство України визначає коло осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, а також регламентує форми їх участі в цивільному процесі, серед яких:

1) звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, державних чи суспільних інтересів і участь у цих справах;

2) представництво інтересів громадянина або держави на будь-якій стадії цивільного процесу;

3) участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень (лише для органів державної влади та органів місцевого самоврядування).

Розглянемо наведені форми участі в цивільному процесі більш детально.

Відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України, органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, можуть звертатися до суду та брати участь у цивільних справах лише в установлених законом випадках. Тобто звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб у випадках, не передбачених законодавством, розгляду не підлягають. У разі надходження такого звернення суддя повертає заяву, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 121 ЦПК України. Якщо вказаний характер звернення встановлено у попередньому судовому засіданні або під час судового розгляду, то суд залишає заяву без розгляду на підставі, передбаченій п. 2 ч. 1 ст. 207 ЦПК України (п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»). Під час повернення заяви або залишення її без розгляду право звернутися до суду повторно має особа, на захист прав, свобод та інтересів якої відповідну заяву було подано. Відмова органів та інших осіб, які згідно з ст. 45 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви (так само, як і зміна вимог) не позбавляє особу, на захист прав, свобод та інтересів якої було подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі (ч. 2 ст. 46 ЦПК України).

Варто зазначити, що на сучасному етапі законодавство України не регламентує права відповідних органів та осіб звертатися до суду із заявами про оспорування батьківства і материнства. Водночас такі органи й особи мають право звертатися до суду з відповідними заявами в інших категоріях справ, які виникають із сімейних правовідносин. Наприклад, органи опіки та піклування, якими є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад (ч. 1 ст. 56 Цивільного кодексу України), мають право звертатися до суду з вимогами про: визнання шлюбу недійсним, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або дієздатність якої обмежена (ст. 42 СК України); позбавлення батьківських прав і відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 165, ч. 2 ст. 170

СК України); скасування всиновлення або визнання його недійсним (ст. 240 СК України);

У формі представництва інтересів громадянина або держави на будь-якій стадії цивільного процесу в суді може брати участь лише прокурор. У п. 4 наказу Генеральної прокуратури України № 16гн від 6 грудня 2014 року «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» визначено, що одним із пріоритетних напрямів представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді має бути представництво інтересів дітей у сферах: охорони життя та здоров'я дітей, їх права на освіту, відпочинок і змістовне дозвілля; опіки, піклування, усиновлення дітей; майнових і житлових прав дітей, їх соціального забезпечення; прав неповнолітніх на працю та працевлаштування; попередження та захисту від усіх форм насильства тощо. Таким чином, прокурор має право брати участь у справах про оспорювання батьківства й материнства у формі представництва інтересів громадянина або держави у суді.

Для подання висновків на виконання своїх повноважень суд може залучати органи державної влади та органи місцевого самоврядування до участі в справі про оспорювання батьківства та материнства за власною ініціативою. Участь зазначених органів у цивільному процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це необхідним.

Висновок органів державної влади та органів місцевого самоврядування оголошують під час судового засідання після розгляду всіх інших доказів. Особи, які беруть участь у справі, мають право ставити запитання представникові органу державної влади та органу місцевого самоврядування для роз'яснення висновку. Такий висновок не має для суду наперед встановленого значення, суд не пов'язаний доводами, викладеними у ньому.

Таким чином, склад осіб, які беруть участь у справах щодо оспорювання батьківства та материнства, формують: сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб, а також органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. Водночас індивідуальний склад осіб, які беруть участь у кожній конкретній справі, визначають залежно від предмета та підстави відповідного позову. Усі інші питання,

пов'язані з особливостями визначення складу осіб, які беруть участь у справах про оспорування батьківства і материнства, виходять за межі цієї статті та становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чурпіта Г. В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : монографія / Г. В. Чурпіта. – Київ : Алерта, 2016. – 434 с.
2. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : монографія / С. С. Бичкова. – Київ : Атіка, 2011. – 420 с.
3. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Бичкова, І. А. Бірюков, В. І. Бобрик та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – Київ : Атіка, 2009. – 760 с.
4. Гражданский процесс : учебник / А. П. Вершинин, Л. А. Кривоносова, М. А. Митина и др. ; под ред В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Проспект, 2001. – 544 с.

REFERENCES

1. Churpita, H.V. (2016). *Zakhyst simeinykh prav ta interesiv u poriadku nepozovnoho tsyvilnoho sudochynstva [Protection of family rights and interests in non-action civil proceedings]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
2. Bychkova, S.S. (2011). *Tsyvilnyi protsesualnyi pravovy status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia [Civil procedural legal status of persons involved in cases of action proceeding]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Bychkova, S.S., Biriukov, I.A., & Bobryk, V.I. (et al.). (2009). *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy [Civil procedural law of Ukraine]*. S.S. Bychkova (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
4. Vershinin, A.P., Krivonosova, L.A., & Mitina, M.A. (et al.). (2001). *Graldanskii process [Civil process]*. V.A. Musinm, N.A. Chechina, D.M. Chechota (Ed.). (3rd ed., rev.). Moscow: Prospekt [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2017
